

KACPER BOŚ*

CHARAKTER PRAWNY ROSZCZENIA O SPŁATĘ Z ART. 183 § 1 K.S.H.

1. WPROWADZENIE

Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością jest jedną z trzech — obok prostej spółki akcyjnej i spółki akcyjnej — występujących w polskim systemie prawnym spółek kapitałowych, o czym wprost stanowi treść art. 4 § 1 pkt 2 kodeksu spółek handlowych¹. Wspólnicy spółki z o.o. nie odpowiadają co do zasady za jej zobowiązania², jednak zobligowani są do utworzenia w spółce kapitału zakładowego, wynoszącego co najmniej 5000 złotych³. Obowiązkiem każdego wspólnika jest wniesienie do spółki określonych w umowie wkładów na jego pokrycie. Czynność ta jest także głównym warunkiem objęcia udziałów, które wyznaczają status prawny wspólnika spółki z o.o. przez określenie jego praw i obowiązków wobec spółki⁴. Wraz z objęciem udziałów wspólnik nabywa więc między innymi prawa majątkowe związane z uczestnictwem w spółce. Wymienić wśród nich można prawo do udziału w zysku spółki⁵ czy prawo do rozporządzenia udziałem⁶. Majątkowy charakter składających się na udział praw rodzi pytanie o kwestię następstwa prawnego po zmarłym wspólniku spółki z o.o. Poza ogólnymi przepisami

* Autor jest studentem IV roku prawa na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz seminarzystą w Katedrze Prawa Gospodarczego Prywatnego; ORCID: 0000-0002-9207-7253.

¹ Ustawa z dnia 15 września 2000 r. — Kodeks spółek handlowych (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1467 ze zm.); dalej: k.s.h.

² Zob. art. 151 § 4 k.s.h.

³ Zob. art. 154 § 1 k.s.h.

⁴ Zob. W. Pyzioł, A. Szumański, I. Weiss: *Prawo spółek*, Warszawa 2019, s. 356–357.

⁵ Zob. art. 191 § 1 k.s.h.

⁶ Zob. art. 180 k.s.h.

mi prawa spadkowego, zawartymi w kodeksie cywilnym⁷, na proces dziedziczenia udziałów w spółce z o.o. wpływa także wynikająca z art. 183 § 1 k.s.h. możliwość umownego wyłączenia lub ograniczenia wstąpienia do spółki spadkobierców na miejsce zmarłego wspólnika. Do skuteczności takiej klauzuli wymagane jest określenie warunków spłaty spadkobierców niewstępujących do spółki. Proces następstwa prawnego po śmierci wspólnika spółki z o.o. regulowany jest więc zarówno przez przepisy prawa cywilnego, jak i handlowego. Przedmiotem niniejszego opracowania jest próba analizy jednego z zagadnień dotyczących tego procesu, jakim jest kwestia charakteru prawnego roszczenia o spłatę spadkobierców niewstępujących do spółki z o.o. na podstawie klauzuli z art. 183 § 1 k.s.h.

Znacząca doniosłość tematu opracowania wynika przede wszystkim z rozbudowanego katalogu podmiotów, których on dotyczy. W zależności od przyjętych rozwiązań zmieniać się może nie tylko sytuacja prawna spółki z o.o. czy jej wspólników, lecz także spadkobierców zmarłego wspólnika i jego wierzycieli osobistych. Dodatkowo, dane z Krajowego Rejestru Sądowego wskazują, że liczebność spółek z o.o. ponad pięciokrotnie przewyższa liczbę wszystkich pozostałych spółek handlowych łącznie⁸. Rozważania dotyczące następstwa prawnego po zmarłym wspólniku spółki z o.o. posiadają więc doniosły wymiar nie tylko w teoretycznym, ale i w praktycznym aspekcie.

Należy także wskazać, że mimo szerokiego zainteresowania doktryny tym tematem wciąż nie zostało zaprezentowane rozwiązanie niebudzące zastrzeżeń. Dodatkowo, wyrażane stanowiska często stoją ze sobą w sprzeczności, negatywnie wpływając na pewność prawa i rozumienie kwestii następstwa prawnego po zmarłym wspólniku spółki z o.o. wśród podmiotów zainteresowanych. Dlatego też tak ważne jest znalezienie rozwiązania, które w odpowiedni sposób chroniłoby interesy każdej ze stron, zachowując przy tym zgodność z systemem prawnym.

Istotną rolę w analizie zjawiska następstwa prawnego po zmarłym wspólniku spółki z o.o. odgrywa wspomniany już charakter prawny roszczenia o spłatę z art. 183 § 1 k.s.h. Należy zaznaczyć, że wstępna analiza przepisów art. 2 k.s.h. i art. 183 k.s.h. pozwala na postawienie tezy, zgodnie z którą charakter tego roszczenia nie jest jednolity. Determinowany jest on bowiem zakresem podmiotowym stron uczestniczących w konkretnym procesie następstwa prawnego po zmarłym wspólniku. Gdy podmiotem zobowiązanym do dokonania spłaty spadkobierców niewstępujących do spółki będzie sama spółka lub jej wspólnicy, to roszczenie o spłatę wejdzie w skład spadku, zastępując tym samym udziały należące do zmarłego wspólnika. Jeżeli zaś spłaty dokonywać będą wstępujący do spółki spadkobiercy, roszczenie będzie mia-

⁷ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. — Kodeks cywilny (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 1610 ze zm.); dalej: k.c.

⁸ Źródło: Główny Urząd Statystyczny: *Zmiany strukturalne grup podmiotów gospodarki narodowej w rejestrze REGON, 2022 r.*, dane aktualne na dzień 31 grudnia 2022 r.

ło charakter ściśle prawnosпадkowy, a do jego wykonania będzie dochodziło na etapie działu spadku.

Celem weryfikacji wskazanej tezy w opracowaniu zostaną poruszone kolejno zagadnienia: udziału w spółce z o.o. jako przedmiotu dziedziczenia, ograniczenia lub wyłączenia wstąpienia spadkobierców do spółki z o.o., a także rozumienia pojęcia warunków spłaty i zaprezentowanych dotychczas najistotniejszych poglądów doktryny w zakresie charakteru prawnego roszczenia o spłatę. Rozważania te pozwolą w dalszej kolejności na przedstawienie założeń i podstaw normatywnych teorii o dualistycznym charakterze prawnym roszczenia o spłatę z art. 183 § 1 k.s.h.

2. WSTĄPIENIE SPADKOBIERCÓW DO SPÓŁKI Z O.O.

2.1. UDZIAŁ W SPÓŁCE Z O.O. JAKO PRZEDMIOT DZIEDZICZENIA

Dziedziczność udziałów w spółce z o.o. — rozumiana jako możliwość wejścia w skład spadku na gruncie przepisów kodeksu cywilnego — szeroko przyjmowana jest zarówno w doktrynie⁹, jak i w orzecznictwie¹⁰. Udział spełnia bowiem warunki wskazane w art. 922 k.c. — jest prawem mającym charakter cywilnoprawny, majątkowy, nie jest związany ściśle z osobą spadkodawcy i nie przechodzi na oznaczone osoby niezależnie od tego, czy są spadkobiercami¹¹. Po śmierci wspólnika spółki z o.o. jego udziały w spółce wejdą więc do majątku spadkowego. Zgodnie z art. 187 § 1 k.s.h. przejście udziałów wobec spółki będzie skuteczne od chwili, gdy spółka otrzyma od jednego z zainteresowanych — spadkobierców — zawiadomienie o tym wraz z odpowiednim dowodem przejścia¹².

⁹ Zob. W. Borysiak: *Dziedziczenie. Konstrukcja prawna i ochrona*, Warszawa 2013, s. 331–332; M. Dumkiewicz: *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, Warszawa 2020, s. 344; M. Michalski (w.): *Kodeks spółek handlowych*, t. II, *Komentarz do art. 151–300*, pod red. A. Kidyby, Warszawa 2018, s. 260; K. Kopaczyńska-Pieczniak: *Ustanie członkostwa w spółce z o.o.*, Kraków 2002, s. 189; P. Zdanikowski: *Ograniczenie lub wyłączenie wstąpienia spadkobiercy wspólnika a zapis windykacyjny udziałów w spółce z ograniczoną odpowiedzialnością*, Przegląd Prawa Handlowego (dalej: PPH) 2016, nr 3, s. 25.

¹⁰ Zob. postanowienie SN z dnia 17 maja 2007 r., III CZP 45/07, OSNC-ZD 2008, nr 3, poz. 60; wyrok SA w Warszawie z dnia 28 października 2016 r., I ACa 1727/15, LEX nr 2317751; wyrok WSA w Gdańsku z dnia 14 października 2015 r., I SA/Gd 1017/15, LEX nr 1947577.

¹¹ Szerzej na temat pojęcia spadku i jego składu zob. E. Skowrońska-Bocian: *Prawo spadkowe*, Warszawa 2020, s. 11–30; J. Piątkowski (w.): *System prawa cywilnego*, t. IV, *Prawo spadkowe*, pod red. J. Piątkowskiego, Ossolineum 1986, s. 47–73.

¹² Zob. P. Zdanikowski: *Następstwo prawne...*, *op. cit.*, s. 346–347 i cytowana tam literatura. Zgodnie z poglądem tam przedstawionym do czasu zawiadomienia spółki przez spadkobierców o śmierci wspólnika i przedstawieniu odpowiedniego dowodu przejścia udziałów spółka powinna za wspólnika uznawać zmarłego udziałowca.

2.2. OGRANICZENIE LUB WYŁĄCZENIE WSTĄPIENIA SPADKOBIERCÓW DO SPÓŁKI

Artykuł 183 § 1 k.s.h. stanowi odpowiednik uprzednio obowiązującego art. 183 kodeksu handlowego¹³. Przepis ten statuuje możliwość ograniczenia lub nawet całkowitego wyłączenia wstąpienia do spółki z o.o. spadkobierców zmarłego wspólnika. Konieczne do tego jest wprowadzenie odpowiedniej klauzuli w umowie spółki. Ponadto, skuteczność takiego postanowienia uzależniona została od określenia warunków spłaty niewstępujących do spółki spadkobierców. Artykuł 183 § 1 k.s.h. umożliwia więc modyfikację procesu następstwa prawnego po zmarłym wspólniku, przez wprowadzenie do umowy spółki stosownej klauzuli. Oznacza to, że na podstawie tego przepisu dopuszcza się wpływ zawieranej pomiędzy wspólnikami umowy spółki na sytuację prawną osób trzecich, jakimi są spadkobiercy danego wspólnika. Treść klauzuli bowiem bezpośrednio rzutuje na dopuszczalność nabycia udziałów po zmarłym wspólniku przez jego spadkobierców. Tak znacząca ingerencja w zasady dziedziczenia rodzi uzasadnione pytanie o cel wprowadzenia takiej regulacji. Wydaje się, że za *ratio legis* przepisu należy uznać ochronę składu osobowego spółki z o.o. przez umożliwienie wspólnikom kształtowania katalogu osób uprawnionych do wstąpienia do spółki w związku ze śmiercią jednego ze wspólników¹⁴. Zarówno treść, jak i cel wprowadzenia art. 183 § 1 k.s.h. ukazują jego podwójny charakter. Przepis ten z jednej strony dotyczy materii prawa handlowego — stanowiąc o dopuszczalnych postanowieniach w umowie spółki z o.o. Z drugiej jednak tworzy bardzo istotny wyłom w regulacji prawa spadkowego, przez ustanowienie szczególnej regulacji w zakresie sukcesji udziałów w spółce z o.o. Tak specyficzny charakter art. 183 § 1 k.s.h. powoduje więc pewne trudności przy próbie umiejscowienia go w całym systemie prawa prywatnego, szczególnie przy uwzględnieniu treści art. 2 k.s.h. Kwestia ta zostanie rozważona w dalszej części artykułu.

Już na tym etapie analizy art. 183 § 1 k.s.h. należy wskazać, że jego lakoniczność budzi pewne zastrzeżenia. Jednym z aspektów, który na gruncie tego przepisu szczególnie wymaga rozważenia, jest wpływ klauzul z art. 183 § 1 k.s.h. na reżim następstwa prawnego udziału. Wydaje się, że umowa spółki może stanowić swego

¹³ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 czerwca 1934 r. — Kodeks handlowy (t.j. Dz. U. Nr 57, poz. 502 ze zm.). Szerzej na temat rozważań dotyczących treści art. 183 kodeksu handlowego zob. M. Allerhand: *Kodeks handlowy. Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością*, Bielsko-Biała 1993, s. 103–105. Tematyka następstwa prawnego na wypadek śmierci wspólnika spółki z o.o. na gruncie art. 183 kodeksu handlowego stanowiła także przedmiot rozważań orzecznictwa — zob. postanowienie SN z dnia 22 maja 1973 r., II CR 184/73, OSNC 1974, nr 3, poz. 52; wyrok NSA w Warszawie z dnia 16 sierpnia 1991 r., IV SA 693/91, ONSA 1991, nr 3–4, poz. 76.

¹⁴ Podobnie zob. wyrok SA w Warszawie z dnia 28 października 2016 r., IACa 1727/15, LEX nr 2317751; M. Michalski (w:) *Kodeks..., op. cit.*, s. 261; A. Nowacki: *Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością*, t. I, *Komentarz. Art. 151–226*, Warszawa 2018, s. 629; P. Zdanikowski: *Następstwo prawne na wypadek śmierci po wspólnikach i akcjonariuszach spółek handlowych*, Warszawa 2021, s. 291.

rodzaju ograniczenie dziedziczenia tego prawa. Klauzule w niej zawarte mogą bowiem całkowicie wykluczyć wejście udziału do spadku w sytuacji, gdy żaden spadkobierca nie będzie miał możliwości wstąpienia do spółki. Taki skutek możliwy jest zarówno przy zastosowaniu klauzuli wyłączającej, jak i ograniczającej — w przypadku, gdy żaden ze spadkobierców nie będzie spełniał kryterium, od którego uzależnione zostało wstąpienie do spółki.

Na gruncie zaproponowanego w doktrynie podziału¹⁵ udział w spółce z o.o. należy zaklasyfikować jako prawo dziedziczne, lecz wyłączalne ze spadku — a więc względnie dziedziczne¹⁶. Prawa należące do tej grupy co do zasady podlegają dziedziczeniu, jednak na podstawie przepisu ustawy spadkodawca ma możliwość wyłączenia ich ze spadku w drodze czynności prawnej¹⁷.

Teza ta nie jest jednak jednogłośnie akceptowana w doktrynie. Część autorów opowiada się za bezwzględnie dziedzicznym charakterem udziału w spółce z o.o.¹⁸, twierząc, że nawet przy zastosowaniu przez współników w umowie spółki klauzuli z art. 183 § 1 k.s.h., udział podlega dziedziczeniu. Pogląd należy uznać za dyskusyjny, szczególnie biorąc pod uwagę podnoszone na jego uzasadnienie argumenty. Podnosi się bowiem, że uznanie udziału za prawo niedziedziczne musiałoby wiązać się z jego wygaśnięciem wraz ze śmiercią spadkodawcy. Argument ten należy jednak uznać za błędny, gdyż polskiemu prawu prywatnemu znane są prawa, które mimo że nie wchodzą w skład spadku, nie wygasają wraz ze śmiercią spadkodawcy. Jako jeden z przykładów przedstawić można wstąpienie na podstawie art. 691 k.c. w stosunek najmu lokalu mieszkalnego przez osoby wymienione w § 1 tego przepisu, jeżeli stale zamieszkiwały one z najemcą w tym lokalu w chwili jego śmierci¹⁹.

2.3. ZAKRES KLAUZUL OGRANICZAJĄCYCH WSTĄPIENIE SPADKOBIERCÓW DO SPÓŁKI Z O.O.

Jednym z najistotniejszych zagadnień na gruncie art. 183 § 1 k.s.h. jest wskazanie zakresu dopuszczalnych klauzul ograniczających wstąpienie spadkobierców do spółki z o.o. Problem dotyczy więc określenia kryteriów, na podstawie których

¹⁵ Zob. J. Kremis (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. E. Gniewka, P. Machnikowskiego, Warszawa 2016, s. 1686–1687.

¹⁶ Podobnie zob. wyrok SA w Warszawie z dnia 28 października 2016 r., IACa 1727/15, LEX nr 2317751; W. Borysiak: *Dziedziczenie...*, *op. cit.*, s. 332–333; A. Kidyba: *Kodeks spółek handlowych*, t. I, *Komentarz do art. 1–300*, Warszawa 2017, s. 810; P. Zdanikowski: *Następstwo prawne...*, *op. cit.*, s. 295–296.

¹⁷ Do kategorii praw i obowiązków względnie dziedzicznych należy m.in. także wynikające z art. 62 k.c. związanie przez spadkobiercę oświadczeniem woli spadkodawcy, które doszło do innej osoby już po jego śmierci.

¹⁸ Zob. K. Kopczyńska-Pieczniak: *Ustanie członkostwa...*, *op. cit.*, s. 191–197; K. Zawiślak: *Skutki wyłączenia wstąpienia spadkobierców zmarłego współnika do spółki z o.o.*, PPH 2020, nr 3, s. 37.

¹⁹ Zob. E. Skowrońska-Bocian: *Prawo...*, *op. cit.*, s. 17–18.

możliwe będzie różnicowanie spadkobierców na wstępujących i niewstępujących do spółki. W doktrynie wymieniono wśród nich między innymi: narodowość, zawód, płeć, wiek czy nawet zgodę pozostałych współników²⁰. Niniejsze wyliczenie ma jedynie charakter przykładowy i służyć ma ukazaniu bardzo szerokiego rozumienia kryteriów ograniczających przez doktrynę. Jako przykład normatywnego ograniczenia ich katalogu wskazuje się jedynie treść art. 353¹ k.c.²¹, ukazując tym samym znaczący stopień swobody, jaką dysponują współnicy spółki z o.o. przy formułowaniu klauzul ograniczających. Należy jednak zauważyć, że nawet przy uznaniu zasady swobody umów za jedyne normatywne ograniczenie treści klauzul z art. 183 § 1 k.s.h., dopuszczalność uzależnienia wstąpienia do spółki spadkobierców od kryteriów dyskryminacyjnych — takich jak płeć czy narodowość — może budzić pewne wątpliwości na tle zgodności takiej klauzuli z zasadami współzycia społecznego²².

3. ROSZCZENIE O SPŁATĘ SPADKOBIERCY NIEWSTĘPUJĄCEGO DO SPÓŁKI Z O.O.

3.1. POJĘCIE WARUNKÓW SPŁATY

Rozważenia na gruncie art. 183 § 1 k.s.h. wymaga także rozumienie pojęcia warunków spłaty spadkobierców. Od treści przedstawionej definicji bowiem zależeć będzie skuteczność klauzuli ograniczającej lub wyłączającej. Samą spłatę można rozumieć jako swoisty ekwiwalent²³ za udziały nienabywane przez spadkobierców zmarłego współnika. Oznacza to konieczność dążenia do równowartości udziałów i roszczenia o spłatę. Pozwala to stwierdzić, że w zakres pojęcia warunków spłaty wchodzi wymagania jakościowe, dotyczące podstaw do określenia wartości spłaty czy terminu jej dokonania²⁴, mimo że nie wynika to bezpośrednio z treści przepisu. Określenie warunków spłaty bez uwzględnienia godziwej wartości udziałów lub w rażąco odległym terminie skutkować będzie bezskutecznością całej klauzuli ograniczającej lub wyłączającej²⁵. Przesłanka zastrzeżenia warunków spłaty tym bar-

²⁰ Szerzej zob. P. Zdanikowski: *Następstwo prawne...*, *op. cit.*, s. 305–306.

²¹ *Ibidem*, s. 306; A. Herbet (w:) *System prawa prywatnego*, t. 17A, *Prawo spółek kapitałowych*, pod red. S. Sołtysińskiego, Warszawa 2015, s. 369.

²² Szerzej zob. W. Bańczyk (w:) *Kodeks spółek handlowych. Prawo spadkowe przedsiębiorców. Komentarz*, pod red. K. Osajdy, Warszawa 2022, art. 183, nt 135–139 i cytowana tam literatura.

²³ Podobnie M. Michalski (w:) *Kodeks...*, *op. cit.*, s. 262; G. Suliński: *Wyłączenie lub ograniczenie wstąpienia spadkobiercy współnika do spółki z o.o. — zagadnienia wybrane*, *Studia Iuridica Toruniensis* 2021, nr 2, s. 374.

²⁴ Zob. P. Zdanikowski: *Następstwo prawne...*, *op. cit.*, s. 310.

²⁵ Zob. wyrok SA w Białymstoku z dnia 1 lutego 2018 r., I AGa 23/18, LEX nr 2453703; podobnie zob. R. Pabis (w:) *Kodeks spółek handlowych*, t. IIA, *Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością. Komentarz. Art. 151–226*, pod red. A. Opalskiego, Warszawa 2018, s. 485.

dziej będzie uznana za niezrealizowaną w przypadku dopuszczenia w umowie spółki „spłaty zerowej”²⁶. Za skuteczne określenie warunków spłaty uznaje się uzależnienie jej wysokości od wartości księgowej lub rynkowej udziałów²⁷, a także wskazanie, że ustalenie wartości spłacanych udziałów zostanie dokonane przez biegłego²⁸. Definicja warunków spłaty mogłaby zostać rozszerzona również o konieczność określenia dalszego losu udziałów niepodlegających dziedziczeniu, jednak wydaje się, że powodowałoby to nałożenie na wspólników spółki z o.o. nadmiernych obowiązków, niewynikających z przepisów ustawy²⁹.

W doktrynie zaprezentowano również pogląd, zgodnie z którym do skuteczności zawartej w umowie klauzuli z art. 183 § 1 k.s.h. konieczne jest nie tylko określenie warunków spłaty, lecz także samo jej dokonanie³⁰. Teza ta opiera się na wskazanym już w opracowaniu założeniu o bezwzględnej dziedziczności udziałów w spółce z o.o., zgodnie z którym nawet w przypadku zastosowania klauzuli z art. 183 § 1 k.s.h. udziały wchodziły w skład spadku i dopiero skutek faktycznego dokonania spłaty przez zobligowane do tego podmioty przechodzą one na osoby wskazane w umowie spółki. Oznacza to, że do momentu dokonania spłaty spadkobiercy mogą wykonywać prawa udziałowe. Mimo zastosowania klauzuli ograniczającej lub wyłączającej z art. 183 § 1 k.s.h. udział w spółce z o.o. pozostawałby więc prawem dziedzicznym, które spadkobiercy traciliby z momentem dokonania całkowitej spłaty. Pogląd ten także uznać należy za dyskusyjny ze względu na zastrzeżenia co do jego podstaw normatywnych. Z treści art. 183 § 1 k.s.h. wprost bowiem wynika, że klauzula ograniczająca lub wyłączająca dla swojej skuteczności wymaga jedynie określenia warunków spłaty spadkobierców. Wykładnia językowa z pewnością nie pozwala na objęcie pojęciem warunków spłaty także jej faktycznego dokonania. Sugestia zastosowania w tym przypadku analogii z art. 267 § 1 k.s.h. wydaje się nietrafiona i nie usprawiedliwia rozszerzenia pojęcia warunków spłaty tak dalece poza jego znaczenie językowe. Wykładnia systemowa również nie pozwala przychylić się do omawianego poglądu. Jego akceptacja powodowałaby także negatywnie wpływający na bezpieczeństwo obrotu stan niepewności w okresie między śmiercią wspólnika spółki z o.o. a dokonaniem całkowitej spłaty jego spadkobierców przez podmiot do tego zobligowany.

²⁶ Zob. K. Zawisłak: *Skutki wyłączenia...*, *op. cit.*, s. 36; P. Zdanikowski: *Następstwo prawne...*, *op. cit.*, s. 313 i cytowana tam literatura. Inaczej zob. M. Chomiuk (w.): *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, pod red. Z. Jary, Warszawa 2020, art. 183, nt 13.

²⁷ Zob. M. Rodzyńkiewicz: *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, Warszawa 2018, s. 375.

²⁸ Zob. P. Zdanikowski: *Następstwo prawne...*, *op. cit.*, s. 312.

²⁹ Przeciwno rozszerzaniu definicji warunków spłaty wypowiedział się też Sąd Najwyższy — zob. postanowienie SN z dnia 17 maja 2007 r., III CZP 45/07, OSNC-ZD 2008, nr 3, poz. 60; inaczej zob. P. Zdanikowski: *Następstwo prawne...*, *op. cit.*, s. 309.

³⁰ Zob. K. Kopaczyńska-Pieczniak: *Ustanie członkostwa...*, *op. cit.*, s. 199–201.

3.2. POWSTANIE ROSZCZENIA O SPŁATĘ

Kolejnym koniecznym do rozpatrzenia zagadnieniem jest wskazanie sytuacji, w których na skutek zawartej w umowie spółki klauzuli z art. 183 § 1 k.s.h. powstaje roszczenie o spłatę. Samo zastosowanie przez wspólników mechanizmu z art. 183 § 1 k.s.h. może doprowadzić do trzech różnych skutków. Pierwszy z nich to wstąpienie do spółki wszystkich spadkobierców. Stanie się tak, gdy kryterium wskazane w klauzuli ograniczającej z art. 183 § 1 k.s.h. zostanie spełnione przez każdego z nich. W takiej sytuacji roszczenie o spłatę nie powstanie, jako że nie ma spadkobierców, którzy nie wstępowaliby do spółki. Druga sytuacja to niewstąpienie do spółki przez żadnego ze spadkobierców, do czego dojść może zarówno przy zastosowaniu klauzuli wyłączającej, jak i ograniczającej. Konsekwencją tego rozwiązania będzie powstanie roszczenia o spłatę, które wejdzie w skład spadku po zmarłym wspólniku. Podmiotem zobowiązanym do spłaty będzie wtedy — w zależności od dalszego losu udziałów — spółka z o.o. lub jej pozostali wspólnicy. Trzecim możliwym skutkiem zastosowania klauzuli z art. 183 § 1 k.s.h. jest wstąpienie do spółki jedynie części spadkobierców³¹. Z prawnego punktu widzenia jest to sytuacja najbardziej skomplikowana. Wiąże się ona z koniecznością spłaty spadkobierców niewstępujących do spółki. Wskazanie podmiotu, który jest do tego zobligowany, stanowi jeden z kluczowych elementów problematyki roszczenia o spłatę z art. 183 § 1 k.s.h.

Na podstawie dotychczasowych rozważań można wskazać, że roszczenie o spłatę z art. 183 § 1 k.s.h. powstaje w dwóch sytuacjach — przy niewstąpieniu do spółki przez żadnego ze spadkobierców lub przy wstąpieniu do spółki części spadkobierców. Oba te rozwiązania znacząco się od siebie różnią — w zakresie zarówno podmiotów uprawnionych, jak i zobowiązanych do dokonania spłaty. Kolejne skutki tego rozróżnienia wskazane zostaną w dalszej części opracowania.

4. CHARAKTER PRAWNY ROSZCZENIA O SPŁATĘ — POGLĄDY DOKTRYNY

Charakter prawny roszczenia o spłatę z art. 183 § 1 k.s.h. stanowił już przedmiot analizy doktryny, zwykle jako element szerszych rozważań dotyczących następstwa prawnego na wypadek śmierci wspólnika spółki z o.o. W tej części opracowania wskazane zostaną zaproponowane dotychczas w literaturze rozwiązania w tym zakresie. Każde z nich zostanie także przeanalizowane pod kątem zgodności z obowiązującym systemem normatywnym.

³¹ W doktrynie wyrażony został również pogląd, zgodnie z którym za niedopuszczalne uznaje się wstąpienie do spółki jedynie części spadkobierców. Zob. A. Nowacki: *Spółka...*, *op. cit.*, s. 637–638.

Pierwsze z zaproponowanych w doktrynie rozwiązań stanowi rozwinięcie tezy zakładającej bezwzględnie dziedziczny charakter udziału w spółce z o.o. i traktującej dokonanie spłaty spadkobierców w określonym terminie za warunek konieczny skuteczności zawartej w umowie spółki z o.o. klauzuli wyłączającej lub ograniczającej wstąpienie spadkobierców do spółki³². Zgodnie z tym poglądem udziały w spółce z o.o. wchodzą więc do masy spadkowej z chwilą otwarcia spadku. Dokonanie spłaty przez zobligowane do tego podmioty powoduje jednak, że spadkobiercy tracą odziedziczone udziały, uzyskując w to miejsce ekwiwalent pieniężny. Przy założeniu obowiązku dokonania spłaty o godziwej wartości, obliczonej w oparciu o realną wartość udziałów, rozwiązanie to może jawić się jako bardzo korzystne dla grup zainteresowanych podmiotów. Wierzyciele osobiści spadkodawcy nie będą bowiem w żaden sposób stratni, jako że wraz z dokonaniem spłaty za utracone udziały wartość masy spadkowej — przynajmniej w teorii — nie ulegnie zmianie. Podobnie podmioty zobligowane do spłaty będą miały możliwość dokonania wyboru, czy zdecydują się na jej dokonanie w określonym terminie, czy też uznają nieskorzystanie z klauzuli z art. 183 § 1 k.s.h. za rozwiązanie bardziej korzystne. W razie przyjęcia przedstawianego poglądu najbardziej wydają się jednak zyskiwać spadkobiercy zmarłego współnika. Aż do uzyskania ekwiwalentu za utracone udziały mają oni bowiem możliwość wykonywania praw udziałowych w spółce. Nie powstaje więc niekorzystny dla spadkobierców okres pomiędzy utratą przez nich udziałów a dokonaniem spłaty przez zobligowane do tego podmioty.

Pogląd ten — mimo niezaprzeczalnych zalet — należy uznać za zbyt daleko idący. Jak zostało już wskazane, istnieją poważne trudności ze wskazaniem przekonujących argumentów zarówno za bezwzględnie dziedzicznym charakterem udziałów w spółce z o.o., jak i za rozszerzeniem warunków skuteczności klauzuli z art. 183 § 1 k.s.h. na samo dokonanie spłaty. Stan niepewności w okresie pomiędzy śmiercią współnika spółki z o.o. a dokonaniem spłaty jego spadkobierców również stanowi istotną wadę tego rozwiązania.

Drugi spośród przedstawionych w doktrynie poglądów w zakresie charakteru prawnego roszczenia opiera się na założeniu, zgodnie z którym wprowadzenie do umowy spółki klauzuli z art. 183 § 1 k.s.h. powoduje — w nawiązaniu do art. 199 § 4 k.s.h. — automatyczne umorzenie udziałów zmarłego współnika, skutkując co do zasady obniżeniem kapitału spółki bez uchwały współników³³. Implikuje to jednak pewne komplikacje w przypadku wstąpienia do spółki części spośród spadkobierców zmarłego. Zdaniem zwolenników tego stanowiska nie jest bowiem możliwe dokonanie spłaty przez spadkobierców wstępujących do spółki, gdyż po-

³² Zob. K. Kopaczyńska-Pieczniak: *Ustanie członkostwa...*, *op. cit.*, s. 199–201; K. Kopaczyńska-Pieczniak (w.): *Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością*, Biblioteka Prawa Spółek, pod red. A. Kidyby, Warszawa 2010, s. 174–175.

³³ Zob. R. Potrzezcz, T. Siemiątkowski (w.): *Komentarz. Tytuł III. Spółki kapitałowe. Dział I. Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością*, t. 2, pod red. R. Potrzezcza, T. Siemiątkowskiego, Warszawa 2011, s. 135–138.

winna ona zostać dokonana na takich samych zasadach jak w przypadku niewstąpienia do spółki przez żadnego ze spadkobierców. Nie można także zaproponować rozwiązania zakładającego umorzenie jedynie części udziałów, ponieważ przy formułowaniu klauzuli z art. 183 § 1 k.s.h. nie da się przewidzieć udziału w spadku spadkobierców niewstępujących do spółki. Z tego też powodu, również gdy do spółki wstąpi część spadkobierców, konieczne jest umorzenie wszystkich udziałów należących do zmarłego wspólnika. Wstępującym będzie zaś przysługiwało prawo pierwszeństwa do objęcia udziałów przez podwyższenie kapitału zakładowego, zwalniając tym samym spółkę od obowiązku spłaty spadkobierców.

Pogląd ten — mimo swej innowacyjności — także należy uznać za zbyt daleko idący. Za dyskusyjne należy uznać już samo założenie o automatycznym umorzeniu udziałów w przypadku zastosowania w umowie spółki klauzuli z art. 183 § 1 k.s.h.³⁴ Kwestia dalszego losu udziałów należących do zmarłego wspólnika stanowi bowiem pole szerokich rozważań doktryny, na gruncie których również zaprezentowanych zostało wiele odmiennych rozwiązań³⁵. Zagadnienie to jednak — ze względu na swój znaczny zakres i doniosłość — winno stanowić przedmiot odrębnego opracowania. Ponadto, założenie o konieczności umorzenia wszystkich udziałów należących do zmarłego wspólnika także w przypadku dopuszczenia do wstąpienia do spółki przez część spośród jego spadkobierców należy uznać za zbyt daleko idące, gdyż niemożliwe wydaje się wskazanie jego podstaw normatywnych. Rozwiązanie to może budzić także pewne wątpliwości konstrukcyjne, ponieważ nie jest jasne, w jakim reżimie spadkobiercy nabywają prawo pierwszeństwa do nabycia udziałów w spółce. Wydaje się, że nie może być to dziedziczenie, jako że w skład spadku wejdzie roszczenie o dokonanie spłaty przez spółkę. Dodatkowo, uprawnienie do nabycia udziałów przysługiwałoby jedynie części spadkobierców, co ze względu na wspólność majątku spadkowego do czasu działu spadku wymuszałoby zastosowanie dziedziczenia z wyłączeniem jedności przedmiotu przejścia. Mimo że konstrukcja ta znana jest polskiemu systemowi prawnemu — z regulacji prawa do zachowku czy dziedziczenia gospodarstw rolnych — stanowi ona wyjątek od reguły i podstawy do jej zastosowania powinny zostać wyraźnie wskazane w ustawie. Jeżeli zaś podstawą uzyskania przez spadkobierców uprawnienia do pierwszeństwa nabycia udziałów byłaby sama umowa spółki, należałoby przyjąć, że zastosowanie klauzuli ograniczającej z art. 183 § 1 k.s.h. powodowałoby konieczność umorzenia wszystkich udziałów, także gdyby do spółki ostatecznie mógł wstąpić każdy spośród spadkobierców. Nie byłoby bowiem możliwe wskazanie podstawy, dla której udziały nie powinny zostać umorzone. Pogląd ten wymaga również doprecyzowania go

³⁴ Zastosowanie konstrukcji automatycznego umorzenia udziałów w razie śmierci wspólnika wydaje się jednak jak najbardziej dopuszczalne w przypadku wprowadzenia do umowy spółki odpowiedniej klauzuli — zob. W. Borysiak (w:) *Prawo spadkowe. Komentarz*, t. IVA, pod red. K. Osajdy, Warszawa 2019, s. 105.

³⁵ Zob. G. Suliński: *Wyłączenie...*, *op. cit.*, s. 373–375; K. Zawiślak: *Skutki wyłączenia...*, *op. cit.*, s. 37–39 i cytowana tam literatura.

przez jego zwolenników, gdyż nie przedstawiono, w jakim czasie spadkobiercy mogliby skorzystać ze swojego uprawnienia, a także jaką liczbę udziałów każdy z nich mógłby nabyć.

Trzecie z możliwych rozwiązań dotyczących charakteru prawnego roszczenia o spłatę opiera się na zastosowaniu wspomnianej już konstrukcji dziedziczenia z wyłączeniem przedmiotu przejścia w przypadku wstąpienia do spółki jedynie części spadkobierców zmarłego współnika³⁶. Polega ona na wyodrębnieniu w ramach masy spadkowej określonej części majątku, której zasady dziedziczenia podlegają pewnym modyfikacjom — na przykład przez zawężenie grona spadkobierców uprawnionych do jej nabycia. W ten sposób uregulowane w ramach polskiego prawa spadkowego zostało dziedziczenie roszczenia o zachówek³⁷, a także gospodarstw rolnych³⁸ — jednak tylko, gdy spadek został otwarty przed 14 lutego 2001 r. Konstrukcja ta umożliwia więc ustanowienie spadkobiercy do konkretnego składnika majątku spadkowego. Stanowi ona tym samym wyjątek od zasady jedności spadku, zgodnie z którą spadkobierca może zostać powołany jedynie do całości lub ułamkowej części spadku³⁹.

Skorzystanie ze wskazanej konstrukcji przy kwestii następstwa prawnego po śmierci współnika spółki z o.o. skutkuje wejściem udziałów zmarłego do masy spadkowej, jednak będą one podlegały dziedziczeniu jedynie przez osoby uprawnione do wstąpienia do spółki. Zdaniem zwolenników tego rozwiązania reżim ten dotyczyć będzie jedynie tej części udziałów, która odpowiadać będzie ułmkowi udziału w spadku spadkobierców wstępujących do spółki. Natomiast co do pozostałej części decydujące znaczenie będzie miała umowa spółki. Klauzula w niej zawarta będzie bowiem musiała określać, komu przypadną udziały w części odpowiadającej udziałowi w spadku spadkobierców niewstępujących do spółki. Jak najbardziej możliwa będzie decyzja o ich nabyciu przez spadkobierców wstępujących do spółki, którzy tym samym będą zobowiązani do dokonania spłaty. Jednak, jako że podstawą przysporzenia będzie w takim przypadku umowa spółki, udziały w tej części zostaną przez spadkobierców w reżimie sukcesji singularnej.

Pogląd ten, ze względu na swoją zawziętość, może budzić pewne zastrzeżenia. Warto także zauważyć, że przepisy traktujące o dziedziczeniu gospodarstw rolnych zostały przez Trybunał Konstytucyjny uznane za niezgodne z Konstytucją⁴⁰, co może sugerować pewną wadliwość tego poglądu. Dodatkowo, jako że konstrukcja dziedziczenia z wyłączeniem jedności przedmiotu przejścia stanowi wyjątek od generalnej zasady prawa spadkowego, to powinna ona znajdować uzasadnienie w treści ustawy. Tymczasem aktualne brzmienie art. 183 § 1 k.s.h. wydaje się nie dawać

³⁶ Zob. P. Zdanikowski: *Następstwo prawne...*, *op. cit.*, s. 325–327.

³⁷ Zob. art. 1002 k.c.

³⁸ Zob. art. 1059, 1060, 1062 i 1064 k.c.

³⁹ Zob. W. Borysiak: *Dziedziczenie...*, *op. cit.*, s. 225–228.

⁴⁰ Zob. wyrok TK z dnia 31 stycznia 2001 r., P 4/99, OTK 2001, z. 1, poz. 5.

wystarczających podstaw do zastosowania tej konstrukcji. Podobnie teza o możliwości nabycia udziałów częściowo w reżimie dziedziczenia i sukcesji singularnej wydaje się stanowić nadinterpretację istniejących przepisów.

Czwarty spośród zaprezentowanych w doktrynie poglądów również zakłada specyficzne rozwiązanie w przypadku wstąpienia do spółki jedynie części spadkobierców. Zdaniem jego zwolenników w takiej sytuacji nie jest możliwe nabycie wszystkich udziałów należących do zmarłego współnika przez spadkobierców wstępujących do spółki⁴¹. Powodowałyby to bowiem trudności z określeniem podmiotu zobowiązanego do dokonania spłaty. Dlatego też spadkobiercy wstępujący do spółki odziedziczą udziały w części odpowiadającej ich udziałowi spadkowemu, podczas gdy pozostałe udziały zostaną umorzone, a spadkobiercom niewstępującym do spółki na podstawie dziedziczenia przysługiwać będzie roszczenie o spłatę skierowane do spółki.

Rozwiązanie to wydaje się implikować dwa istotne problemy. Po pierwsze, nie zostało zaproponowane uzasadnienie tłumaczące, w jaki sposób — mimo wspólności majątku spadkowego — część spadkobierców odziedziczy odpowiednią liczbę udziałów, a pozostali nabędą jedynie roszczenie o spłatę skierowaną wobec spółki. Jak zostało już wspomniane, zastosowanie konstrukcji dziedziczenia z wyłączeniem jedności przedmiotu przejścia nie wydaje się trafnym rozwiązaniem. Po drugie zaś, rozwiązanie to w istotny sposób wpływa na układ sił w ramach spółki. Jeśli bowiem spadkobiercy wstępujący do spółki nie będą mieli możliwości nabycia wszystkich udziałów należących do spadkodawcy, ich pozycja w spółce ulegnie znacznemu pogorszeniu, często znacząco zmieniając zakres przysługujących im uprawnień. Jak najbardziej prawdopodobna wydaje się sytuacja, w której na skutek implementacji niniejszego poglądu spadkobiercy zamiast stać się współnikami większościowym — tak jak ich spadkodawca — nabędą jedynie mniejszościowy pakiet udziałów. Rozwiązanie to wydaje się więc sprzeczne z istotną z perspektywy prawa cywilnego wolą spadkodawcy, wykraczając przy tym poza *ratio legis* art. 183 k.s.h., jakim jest jedynie ochrona składu osobowego spółki, nie zaś wpływ na wewnętrzny układ sił.

Podsumowując dotychczasowe rozważania, należy stwierdzić, że mimo przedstawienia licznych opracowań, traktujących o charakterze prawnym roszczenia o spłatę z art. 183 § 1 k.s.h., nie zostało dotychczas przedstawione niebudzące zastrzeżeń rozwiązanie. Z pewnością może to świadczyć o nieprecyzyjnym sformułowaniu treści art. 183 k.s.h. przez ustawodawcę. Mimo to, uzasadnione wydaje się przedstawienie jeszcze jednej teorii dotyczącej tematu niniejszego opracowania.

⁴¹ Zob. W. Bańczyk (w:) *Kodeks..., op. cit.*, art. 183, nt 227.

5. STANOWISKO WŁASNE

5.1. ZAGADNIENIA WSTĘPNE

Pogląd zakładający dualistyczny charakter roszczenia o spłatę z art. 183 § 1 k.s.h. został już w ograniczony sposób wskazany w doktrynie⁴². Na wczesnym etapie analizy uznano go jednak za błędny, za czym przemawiać miały przede wszystkim wątpliwości podstawy normatywne pozwalające uzasadnić odmienny charakter prawny roszczenia o spłatę w zależności od podmiotów nabywających udziały po zmarłym wspólniku spółki z o.o.⁴³ Wydaje się jednak, że koncepcja ta została pochopnie odrzucona i możliwość różnicowania charakteru prawnego spłaty w zależności od zakresu podmiotowego stron uczestniczących w konkretnym procesie następstwa prawnego po zmarłym wspólniku powinna zostać poddana głębszej analizie.

5.2. DUALISTYCZNY CHARAKTER PRAWNY ROSZCZENIA O SPŁATĘ — ZAŁOŻENIA I PODSTAWY NORMATYWNE

Opisywana koncepcja nie odnosi się jedynie do charakteru prawnego roszczenia o spłatę, lecz także do reżimu następstwa prawnego udziałów po zmarłym wspólniku spółki z o.o. Poszerzenie rozważań o ten aspekt było niezbędne do zapewnienia kompleksowości niniejszego rozumowania. Dlatego też pierwszym z założeń teorii o dualistycznym charakterze prawnym roszczenia o spłatę jest opowiedzenie się za względną dziedzicznością udziałów w spółce z o.o. Rozwiązanie to wiąże się z dwoma istotnymi skutkami. Po pierwsze, spadkobiercy będą zawsze wstępować do spółki w reżimie dziedziczenia⁴⁴, a nabywane przez nich udziały wejdą w skład spadku po zmarłym spadkobiercy. Po drugie, w przypadku wyłączenia wstąpienia do spółki spadkobierców, udziały zostaną nabyte przez zobowiązaną do dokonania spłaty spółkę lub jej wspólników w drodze sukcesji singularnej, nie wchodząc tym samym w skład spadku. Już na tym etapie odrzucona zostaje więc pierwsza ze wskazanych w poprzednim rozdziale teorii, zakładająca bezwzględnie dziedziczny charakter udziałów w spółce z o.o. Podstawy normatywne uznania udziału w spółce z o.o. za prawo względnie dziedziczne zostały już przedstawione we wcześniejszych punktach opracowania.

⁴² Zob. P. Zdanikowski: *Następstwo prawne...*, *op. cit.*, s. 324–325.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Do wyjątkowej sytuacji, w której w ostatecznym rozrachunku spadkobierca wstąpiłby do spółki na podstawie sukcesji singularnej, doszłoby, gdyby na skutek klauzuli z art. 183 § 1 k.s.h. żaden ze spadkobierców nie wstąpiłby do spółki, a udziały zmarłego wspólnika zostałyby nabyte przez pozostałych wspólników, wśród których znajdowałby się także jeden ze spadkobierców. We wskazanym stanie faktycznym spadkobierca nie wstąpiłby do spółki jednak z racji posiadania statusu spadkobiercy, ale z powodu posiadania statusu wspólnika danej spółki z o.o.

Zgodnie z drugim założeniem opisywanej koncepcji, nawet jeżeli na podstawie zawartej w umowie klauzuli ograniczającej do spółki wstąpić będzie mogła jedynie część spadkobierców, to nabędą oni wszystkie udziały należące do zmarłego współnika, a nie tylko część odpowiadającą ich ułmkowi w spadku. Nabywając całość udziałów należących do zmarłego współnika, spadkobiercy wstępujący do spółki staną się podmiotami zobowiązanymi do spłacenia spadkobierców niewstępujących. Oznacza to, że katalog podmiotów zobowiązanych do dokonania spłaty może różnić się w zależności od konkretnej sytuacji. Jeżeli na podstawie zawartej w umowie klauzuli z art. 183 § 1 k.s.h. żaden ze spadkobierców nie będzie mógł wstąpić do spółki, do dokonania spłaty zobligowane zostaną podmioty, które nabędą udziały zmarłego współnika — a więc sama spółka lub jej pozostali współnicy. Jeżeli natomiast do spółki wstąpi część spośród spadkobierców, to oni będą zobowiązani do dokonania spłaty.

Samo założenie o dziedziczeniu wszystkich udziałów należących do zmarłego współnika przez spadkobierców wstępujących do spółki wydaje się jak najbardziej uzasadnione, szczególnie jeżeli klauzula ograniczająca z art. 183 § 1 k.s.h. zawarta w umowie spółki nie odnosi się do dalszego losu udziałów, ale jedynie przy zastosowaniu określonego kryterium określa krąg spadkobierców uprawnionych do wstąpienia do spółki. Jak wskazano bowiem przy krytyce jednego z zaproponowanych dotychczas w doktrynie rozwiązań, założenie, że udziały w zakresie przekraczającym łączny udział w majątku spadkowym spadkobierców wstępujących do spółki ulegają umorzeniu, w znaczący sposób wpływa na układ sił w spółce i może być sprzeczne z wolą spadkodawcy.

Uzasadniając to założenie, należy także ponownie odwołać się *do ratio legis* art. 183 § 1 k.s.h. Wydaje się, że celem klauzuli ograniczającej wstąpienie spadkobierców do spółki jest przede wszystkim wpływ na potencjalny skład osobowy po śmierci danego współnika, aby umożliwić pozostałym współnikom dalszą współpracę z właściwymi ich zdaniem osobami. Podobnie spadkodawca, ograniczając w umowie katalog spadkobierców uprawnionych do wstąpienia na jego miejsce do spółki, czyni to, aby przekazać swe udziały w „dobre ręce”. Z pewnością zaś nie jest jego celem doprowadzenie do umorzenia tej części udziałów, która przypadaby na spadkobierców wyłączonych od wstąpienia do spółki, gdyż jak zostało już wspomniane, wielokrotnie mogłoby się to wiązać ze znaczącym pogorszeniem sytuacji prawnej następców zmarłego współnika w spółce — na przykład przez utratę pakietu kontrolnego.

Trzecie założenie niniejszej koncepcji wskazuje na odrębny charakter prawny roszczenia o spłatę w zależności od katalogu podmiotów zobligowanych do jej dokonania. Gdy żaden ze spadkobierców nie wstępuje do spółki, a udziały zmarłego współnika nabywane są przez spółkę bądź jej pozostałych współników, roszczenie o spłatę — jako przysługujące wszystkim spadkobiercom — wejdzie w skład spadku po zmarłym współniku na miejsce utraconych udziałów. Rozwiązanie to

w optymalny sposób zabezpiecza interesy każdej ze stron. Wspólnicy lub spółka nabywają udziały z chwilą śmierci spadkodawcy, na mocy samej umowy. Wyłączo-
na zostaje konieczność faktycznej spłaty spadkobierców do przejścia własności udziałów, a przez to nie jest możliwe zaistnienie stanu niepewności w okresie między śmiercią wspólnika a przejściem własności udziałów na spółkę lub pozostałych wspólników. Dla spadkobierców rozwiązanie to również należy uznać za korzystne. Uzyskują oni bowiem godnej wartości ekwiwalent wyłączonych ze spadku praw udziałowych, nabywany w drodze dziedziczenia. Wejście w skład spadku roszczenia o spłatę jest korzystne także dla wierzycieli osobistych spadkodawcy, jako że przywraca pierwotną wartość majątku spadkowego po wyłączeniu z niego udziałów w spółce z o.o.

Wejście do spółki części spadkobierców wiąże się z koniecznością dokonania przez nich spłaty pozostałych spadkobierców. W takiej sytuacji nie jest możliwe przyjęcie dziedziczenia roszczenia o spłatę, jako że nie istnieją podstawy normatywne uzasadniające wejście w skład spadku tego roszczenia, gdy równocześnie dziedziczeniu podlegają udziały po zmarłym wspólniku. Zgodne z przepisami wydaje się jednak inne rozwiązanie. Zakłada ono, że w przypadku wstąpienia do spółki z o.o. przez część spadkobierców charakter roszczenia o spłatę należy rozumieć ściśle prawnosпадkowo — jako roszczenie na etapie działu spadku, gdzie również pojawia się pojęcie spłaty⁴⁵.

Skutkami przyjęcia takiego rozwiązania będzie wejście w skład spadku wszystkich udziałów po zmarłym wspólniku. Nie zaistnieje jednak konieczność tworzenia odrębnej masy spadkowej jak w przypadku teorii zakładającej dziedziczenie udziałów z wyłączeniem jedności przedmiotu przejścia. Udziały wejdą w skład spadku na takich samych zasadach, jak wszelkie pozostałe składniki majątkowe podlegające dziedziczeniu. Do spółki ostatecznie wstąpić będą mogli jednak tylko ci spadkobiercy, którzy spełniać będą kryterium zawarte w klauzuli ograniczającej z art. 183 § 1 k.s.h. znajdującej się w umowie spółki. Umowa ta nie będzie co prawda wpływać na samą dziedziczość udziałów, jednak jej treść będzie musiała zostać uwzględniona na etapie działu spadku. Umowa działowa lub odpowiadające jej orzeczenie sądowe do swojej skuteczności wymagać będzie pełnej zgodności z treścią umowy spółki z o.o. Po dokonaniu działu spadku do spółki będą więc mogli wstąpić jedynie spadkobiercy spełniający kryterium z klauzuli ograniczającej, a pozostałym przysługiwać będzie spłata — w wartości wskazanej w umowie spółki. Charakter prawny roszczenia o spłatę sprowadzać się więc będzie do spłaty w rozumieniu przepisów o dziale spadku.

Również to założenie wydaje się w pełni optymalizować interesy wszystkich potencjalnie zainteresowanych podmiotów. Wspólnicy i sama spółka z o.o. doprowadzą do pożądanego przez nich skutku w postaci wstąpienia do spółki jedynie

⁴⁵ Zob. art. 212 k.c. w zw. z art. 1035 k.c.

podmiotów spełniających wymagania wskazane w umowie spółki. Zabezpieczone zostaną także interesy spadkobierców. Po pierwsze, formalna wartość majątku spadkowego odpowiadać będzie jego faktycznej wartości — jako że roszczenie o spłatę nie wejdzie w skład spadku. Po drugie, zarówno spadkobiercy wstępujący, jak i niewstępujący do spółki uzyskają prawa majątkowe o wartości zgodnej z ich udziałem w majątku spadkowym. Sytuacja prawna wierzycieli osobistych spadkodawcy również nie ulegnie pogorszeniu — jako że wartość udziałów będzie wliczana do wartości majątku spadkowego.

Uzasadnienie normatywne tego założenia może budzić najwięcej kontrowersji. Jako pierwsze należy wyjaśnić wejście w skład spadku roszczenia o spłatę, gdy udziały należące do zmarłego współnika zostaną nabyte przez spółkę lub jej pozostałych współników. Co do zasady roszczenie to nie powinno bowiem podlegać dziedziczeniu, jako że nie przysługiwało ono spadkodawcy i powstało dopiero wraz z jego śmiercią. Wydaje się jednak, że we wskazanym przypadku uzasadnione jest zastosowanie instytucji surogacji rzeczowej⁴⁶, rozumianej jako wejście danego przedmiotu majątkowego w miejsce i w stosunki prawne innego przedmiotu⁴⁷. Przez zawarcie w umowie spółki z o.o. klauzuli skutkującej brakiem możliwości wstąpienia do spółki przez któregokolwiek ze spadkobierców, wraz z otwarciem spadku dochodzi do wyłączenia z masy spadkowej praw udziałowych, na których miejsce powstaje surogat w postaci obowiązku spłaty na rzecz spadkobierców. Jest to także kolejny argument przemawiający za obowiązkiem zachowania reguł jakościowych dotyczących określenia wartości spłaty. Surogat pierwotnego przedmiotu majątkowego ze swej istoty winien bowiem stanowić jego ekwiwalent w znaczeniu gospodarczym⁴⁸. Surogacja rzeczowa uzasadniałaby więc zarówno przyczynę, dla której udziały zmarłego współnika nie podlegałyby dziedziczeniu, jak i wejście w skład spadku roszczenia o spłatę, której dokonać miałyby spółka lub jej współnicy.

W następnej kolejności należy uzasadnić odrębne rozumienie charakteru prawnego spłaty w przypadku wejścia do spółki części spadkobierców. W takiej sytuacji zastosowanie instytucji surogacji rzeczowej byłoby całkowicie bezpodstawne, ponieważ udziały należące do zmarłego współnika nie zostają wyłączone z masy spadkowej. Roszczenie o spłatę nie może więc wejść w ich miejsce. Dodatkowo, założenie dziedziczenia przez spadkobierców zarówno udziałów, jak i wartości ich spłaty spowodowałoby, że wartość masy spadkowej zwiększyłaby się o podwójną wartość udziałów, wpływając tym samym na potencjalne zobowiązania spadkobierców względem wierzycieli spadkodawcy. Dlatego też, w przypadku wejścia do spółki części spadkobierców, pojęcie spłaty należy rozumieć jako spłatę dokonywaną pomiędzy spadkobiercami na etapie działu spadku.

⁴⁶ Podobnie P. Zdanikowski: *Następstwo prawne...*, *op. cit.*, s. 314.

⁴⁷ Zob. E. Kitłowski: *Surogacja rzeczowa w prawie cywilnym*, Warszawa 1969, s. 13 i cytowana tam literatura.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 31–33.

Za takim rozwiązaniem przemawiać może interpretacja art. 2 k.s.h. Treść tego przepisu realizuje zasadę jedności prawa cywilnego⁴⁹, umożliwiając — z pewnymi ograniczeniami — komplementarne stosowanie norm prawa handlowego i prawa cywilnego *sensu stricto*. Na tej podstawie art. 183 § 1 k.s.h. może być rozumiany jako przepis będący *lex specialis* w stosunku do norm prawnosпадkowych. Takie umieszczenie wskazanego przepisu wyjaśniałoby brak konieczności odwoływania się — jak w przypadku części teorii — do przepisów regulujących dziedziczenie zachowku czy gospodarstw rolnych. Artykuł 183 § 1 k.s.h. jako przepis szczególny prawa spadkowego może przy takim umiejscowieniu go w systemie prawa prywatnego posiadać charakterystyczną dla siebie konstrukcję, która nie wymaga poszukiwania podobieństw do innych przepisów szczególnych. Równocześnie jednak klasyfikacja art. 183 § 1 k.s.h. wśród przepisów prawa spadkowego pozwala odwoływać się do ogólnych wartości i konstrukcji charakterystycznych dla tej gałęzi prawa. Dlatego też, wydaje się, że pojęcie spłaty wskazane w § 1 tego przepisu może być rozumiane w kontekście prawnosпадkowym, jako spłata na etapie działu spadku. Dodatkowych argumentów za przedstawioną tezą wydaje się dostarczać wykładnia systemowa art. 183 § 1 k.s.h. ze względu na skutki, jakie może on wywołać, gdy przez jego zastosowanie do spółki wstępuje część spośród spadkobierców zmarłego wspólnika. Jak zostało już bowiem wskazane, najbardziej uzasadnionym rozwiązaniem w takiej sytuacji jest nabycie wszystkich udziałów należących uprzednio do zmarłego wspólnika przez spadkobierców wstępujących do spółki, co powoduje konieczność dokonania spłaty przez nich — jako podmiotów wzbogaconych — na rzecz wspólników niewstępujących do spółki. Powstanie obowiązku spłaty pomiędzy spadkobiercami z perspektywy systemowej jest zjawiskiem charakterystycznym właśnie dla działu spadku.

Powyższe założenie cechuje również pełna zgodność z treścią całego art. 183 k.s.h. Należy bowiem zaznaczyć, że § 2 i 3 wskazanego przepisu dotyczą modyfikacji kwestii działu spadku przez zawartą w umowie spółki klauzulę, między innymi przez ograniczenie podziału udziałów należących do zmarłego wspólnika. Oznacza to, że umowa spółki może w pewien sposób wpływać na treść umowy działowej. Dodatkowo, tak klarowne odwołanie się w art. 183 § 2 i 3 k.s.h. do działu spadku wydaje się potwierdzać wnioski wynikające z analizy treści art. 2 k.s.h. i pozwala założyć, że całość art. 183 k.s.h. w istocie stanowi normy prawa spadkowego. Fakt umiejscowienia w § 2 i 3 przepisu regulacji dotyczących działu spadku również pozwala na wysnucie istotnych wniosków w odwołaniu do § 55 rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów w sprawie „Zasad techniki prawodawczej”⁵⁰. Zgodnie z ust. 1 tego przepisu każdą samodzielną myśl ujmuje się w odrębny artykuł. Jest to element jednej z dyrektyw wykładni prawa, jaką jest argument

⁴⁹ Zob. M. Rodzyńkiewicz: *Kodeks...*, *op. cit.*, s. 37.

⁵⁰ Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej” (t.j. Dz. U. z 2016 r. poz. 283).

*a rubrica*⁵¹, traktujący również o tym, że kolejność ustępów — lub paragrafów w przypadku ustaw kodeksowych — powinna zostać ułożona w kolejności od najbardziej ogólnego do najbardziej szczegółowego⁵². Taka droga wykładni art. 183 k.s.h. pozwala stwierdzić, że skoro § 2 i 3 tego przepisu dotyczą możliwych uregulowań klauzuli umownej mającej na celu modyfikację podziału udziałów w ramach umownego lub sądowego działu spadku, to art. 183 § 1 k.s.h. — jako przepis najbardziej ogólny i tym samym obejmujący zakresem regulacji najszerszy katalog spraw — może przez pojęcie spłaty odnosić się także do etapu działu spadku i związanej z tym spłaty pomiędzy spadkobiercami.

6. PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Proces następstwa prawnego po śmierci wspólnika spółki z o.o. regulowany jest zarówno przez ogólne normy prawa spadkowego, jak i przez szczególny przepis art. 183 k.s.h. Statuuje on możliwość wpływania przez wspólników na skład osobowy spółki po śmierci jednego z nich. Dzieje się to przez wprowadzenie do umowy spółki klauzuli wyłączającej lub ograniczającej wstąpienie spadkobierców na miejsce zmarłego wspólnika. Skuteczność takiej klauzuli została uzależniona od określenia warunków spłaty spadkobierców niewstępujących do spółki. Pojęcie warunków spłaty nie zostało jednak zdefiniowane przez ustawodawcę, powodując pewne trudności z prawidłowym ustaleniem przebiegu procesu następstwa prawnego udziału w spółce z o.o. przy zastosowaniu klauzuli wyłączającej lub ograniczającej z art. 183 § 1 k.s.h. Szczególne wątpliwości związane są z kwestią określenia charakteru prawnego roszczenia o spłatę spadkobierców niewstępujących do spółki. Zawłość tej problematyki spowodowała pojawienie się w doktrynie znaczącej liczby koncepcji, opisujących proces następstwa prawnego po śmierci wspólnika spółki z o.o., często w odmienny od pozostałych sposób. Z przedstawionych w opracowaniu teorii żadna nie może jednak zostać przyjęta bez pewnych zastrzeżeń. Wątpliwości pojawiające się na gruncie każdej z koncepcji, a także występujące między nimi znaczące różnice mogą powodować uzasadniony sceptycyzm u podmiotów zainteresowanych uregulowaniem dziedziczenia udziałów w spółce z o.o. z wykorzystaniem klauzuli z art. 183 § 1 k.s.h. Próba określenia faktycznych konsekwencji zastrzeżenia w umowie klauzuli wyłączającej lub ograniczającej wstąpienie spadkobierców do spółki może bowiem okazać się trudna do zrealizowania. Wielość zaproponowanych w doktrynie rozwiązań świadczy jednak przede wszystkim o niedokładnym sformułowaniu treści art. 183 § 1 k.s.h. przez ustawodawcę.

⁵¹ Zob. G. Wierczyński: *Redagowanie i ogłaszanie aktów normatywnych. Komentarz*, Warszawa 2016, s. 373–374.

⁵² *Ibidem*; uchwała SN z dnia 30 czerwca 2008 r., I KZP 15/08, OSNKW 2008, nr 7, poz. 54.

Nieścistości wynikające z tego przepisu, związane z definicją warunków spłaty, jej charakterem prawnym czy dalszym losem udziałów zmarłego wspólnika mogą stanowić podstawę postulatu o zmianę jego treści w przyszłości.

Mimo to, wydaje się, że aktualna treść przepisów pozwala na wysunięcie tezy o dualistycznym charakterze roszczenia o spłatę z art. 183 § 1 k.s.h. Głównym założeniem tej koncepcji jest uzależnienie charakteru prawnego spłaty od podmiotu zobowiązanego do jej dokonania. Przy nabyciu na mocy zawartej w umowie spółki klauzuli z art. 183 § 1 k.s.h. udziałów należących do zmarłego wspólnika przez samą spółkę lub jej wspólników roszczenie o spłatę przy zastosowaniu konstrukcji surrogacji rzeczowej wejdzie w skład spadku na miejsce utraconych przez spadkobierców udziałów. Jeżeli zaś klauzula umowna umożliwi wejście do spółki części spadkobierców, będą oni zobowiązani do spłacenia spadkobierców niewstępujących do spółki w rozumieniu przepisów o dziale spadku. W tej sytuacji więc klauzula umowna z art. 183 § 1 k.s.h. — podobnie jak klauzule z art. 183 § 2 i 3 k.s.h. — będzie musiała zostać uwzględniona na etapie działu spadku.

BIBLIOGRAFIA

- Allerhand M.: *Kodeks handlowy. Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością*, Białsko-Biała 1993.
- Bañczyk W. (w:) *Kodeks spółek handlowych. Prawo spadkowe przedsiębiorców. Komentarz*, pod red. K. Osajdy, Warszawa 2022.
- Borysiak W.: *Dziedziczenie. Konstrukcja prawna i ochrona*, Warszawa 2013.
- Borysiak W. (w:) *Prawo spadkowe. Komentarz*, t. IVA, pod red. K. Osajdy, Warszawa 2019.
- Chomiuk M. (w:) *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, pod red. Z. Jary, Warszawa 2020.
- Dumkiewicz M.: *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, Warszawa 2020.
- Herbet A. (w:) *System prawa prywatnego*, t. 17A, *Prawo spółek kapitałowych*, pod red. S. Sołtyńskiego, Warszawa 2015.
- Kidyba A.: *Kodeks spółek handlowych*, t. I, *Komentarz do art. 1–300*, Warszawa 2017.
- Kitlowski E.: *Surogacja rzeczowa w prawie cywilnym*, Warszawa 1969.
- Kopaczyńska-Pieczniak K. (w:) *Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością*, Biblioteka Prawa Spółek, pod red. A. Kidyby, Warszawa 2010.
- Kopaczyńska-Pieczniak K.: *Ustanie członkostwa w spółce z o.o.*, Kraków 2002.
- Kremis J. (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. E. Gniewka, P. Machnikowskiego, Warszawa 2016.
- Michalski M. (w:) *Kodeks spółek handlowych*, t. II, *Komentarz do art. 151–300*, pod red. A. Kidyby, Warszawa 2018.

- Nowacki A.: *Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością*, t. I, *Komentarz. Art. 151–226*, Warszawa 2018.
- Pabis R. (w:) *Kodeks spółek handlowych*, t. IIA, *Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością. Komentarz. Art. 151–226*, pod red. A. Opalskiego, Warszawa 2018.
- Potrzeszcz R., Siemiątkowski T. (w:) *Komentarz. Tytuł III. Spółki kapitałowe. Dział I. Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością*, t. 2, pod red. R. Potrzeszcza, T. Siemiątkowskiego, Warszawa 2011.
- Pyziół W., Szumański A., Weiss I.: *Prawo spółek*, Warszawa 2019.
- Rodzinkiewicz M.: *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, Warszawa 2018.
- Skowrońska-Bocian E.: *Prawo spadkowe*, Warszawa 2020.
- Suliński G.: *Wyłączenie lub ograniczenie wstąpienia spadkobiercy wspólnika do spółki z o.o. — zagadnienia wybrane*, *Studia Iuridica Toruniensis* 2021, nr 2, s. 369–384.
- System prawa cywilnego*, t. IV, *Prawo spadkowe*, pod red. J. Piątkowskiego, Ossolineum 1986.
- Wierczyński G.: *Redagowanie i ogłaszanie aktów normatywnych. Komentarz*, Warszawa 2016.
- Zawiślak K.: *Skutki wyłączenia wstąpienia spadkobierców zmarłego wspólnika do spółki z o.o.*, PPH 2020, nr 3, s. 34–40.
- Zdanikowski P.: *Następstwo prawne na wypadek śmierci po wspólnikach i akcjonariuszach spółek handlowych*, Warszawa 2021.
- Zdanikowski P.: *Ograniczenie lub wyłączenie wstąpienia spadkobiercy wspólnika a zapis windykacyjny udziałów w spółce z ograniczoną odpowiedzialnością*, PPH 2016, nr 3, s. 24–29.

Słowa kluczowe: śmierć wspólnika, spłata spadkobierców, wyłączenie lub ograniczenie wstąpienia spadkobierców wspólnika do spółki z o.o., dziedziczenie udziałów w spółce z o.o.

KACPER BOŚ

LEGAL NATURE OF A PAY-OFF CLAIM UNDER ARTICLE 183 § 1
OF THE COMMERCIAL COMPANIES CODE

S u m m a r y

The paper attempts to determine the legal nature of the claim for pay-off of heirs who are not joining a limited liability company on the basis of Article 183 § 1 of the Commercial Companies Code. To comprehensively present the problem, the paper addresses, among others, the issues of inheritance of shares in a limited liability company under general provisions, the scope of permissible clauses limiting the entry of heirs into the company and the concept of pay-off terms. The views presented so far in the doctrine concerning the legal nature of the pay-off claim are also pointed out and criticised. The considerations carried out in the study allowed to present critical conclusions on Art. 183 § 1 of the Commercial Companies Code in its current wording, as well as to present the assumptions and normative basis of the theory of the dual legal character of the pay-off claim under Art. 183 § 1 of the Commercial Companies Code.

Key words: death of a shareholder, pay-off of heirs, exclusion or limitation of the entry of a shareholder's heirs into a limited liability company, inheritance of shares in a limited liability company.